

جمهوری اسلامی ایران
مدیریت حوزه علمیه استان قم
رساله علمی سطح چهار

**بررسی قاعده فقهی ارشاد جاهل در احکام و موضوعات
و فرق آن با فریضه امر به معروف و نهی از منکر**

راهنما: استاد اکبر ترابی شهرضایی

مشاور: استاد محمد علی سرافراز

محقق: سید جواد خسروی (سجادی)

چکیده

این رساله به بررسی قاعده فقهی ارشاد جاهل در احکام و موضوعات و فرق آن با امر به معروف و نهی از منکر پرداخته است.

قاعده ارشاد به عنوان یک قاعده فقهیه خیلی عام در ابواب مختلف فقه جاری می شود. در تاریخ فقه در ابواب مختلف از این قاعده استفاده شده است. لکن در خصوص استدلال بر وجوب آن کار مستقلی یافت نشد؛ گویا به وضوح آن وانهاده شده است. در راستای دستیابی به ادله استنباط اهمیت این قاعده کم تر از قواعد اصول فقه نیست. خصوصاً که در حوزه تربیت عمومی اهمیت فوق العاده دارد.

وجوب ارشاد جاهل در احکام اجماعی است. به دلیل (کتاب، سنت، عقل، اجماع) و در موضوعات مهمی چون نفوس، دماء، اعراض، و اموال خطیر نیز اجماعی است. لکن در سایر موضوعات اختلافی است؛ به نظر مشهور واجب نیست، بلکه گاه مکروه و حرام است. در این رساله با روش تحقیق کتابخانه ای و منابع معتبر و دست اول وجوب و اهمیت ارشاد جاهل در تمام احکام و آموزه ها و معارف دین ثابت شده است. شباهت این دو قاعده در وجوب و اهمیت هر دو است؛ فرق اساسی آن ها در این است که مورد ارشاد جاهل به حکم یا موضوع یا هر دو است و در آن روح هدایت و نصیحت و خیرخواهی حاکم است. لکن مورد امر به معروف و نهی از منکر علم و عمد و اصرار است و روح آمریت و تحکم در آن حاکم است. اساسی ترین ضامن بقاء دین ارشاد احکام و امر به معروف و نهی از منکر است. اگر اهمیت این دو دانسته و حق آن ادا شود تحولی شگرف در جوامع بشری رخ خواهد داد.

کلید واژه ها: قاعده؛ ارشاد؛ جاهل؛ حکم؛ موضوع، امر؛ نهی؛ معروف؛ منکر

فهرست مطالب

أ	مقدمه.....
أ	بیان مسئله (تبیین موضوع).....
أ	ضرورت تحقیق.....
ب	محدوده و قلمرو موضوع.....
ج	اهداف.....
ج	سؤال اصلی.....
ج	سؤالات فرعی.....
ج	سؤالات فرعی تر.....
د	فرضیه تحقیق.....
د	پیشینه تحقیق.....
ه	کاربرد تحقیق.....

فصل اول: مفاهیم و کلیات

۱	بخش اول: مفاهیم (واژه های کلیدی).....
۱	۱. قاعده در لغت و اصطلاح.....
۳	۲. ارشاد در لغت و اصطلاح.....
۴	۳. جاهل در لغت و اصطلاح.....
۴	۴. حکم در لغت و اصطلاح.....
۵	۵. موضوع در لغت و اصطلاح.....
۶	۶. امر در لغت و اصطلاح.....

۷. نهی در لغت و اصطلاح ۷
۸. معروف در لغت و اصطلاح ۸
۹. منکر در لغت و اصطلاح ۱۰
- بخش دوم : کلیات ۱۱
- گفتار اول: نگرشی کوتاه به فریضه امر به معروف و نهی از منکر ۱۱
- الف: اهمیت و فضیلت امر به معروف و نهی از منکر ۱۱
- ب: دلایل وجوب امر به معروف و نهی از منکر ۱۲
۱. کتاب (قرآن) ۱۲
۲. سنت ۱۶
۳. اجماع ۱۶
۴. دلیل عقلی ۱۷
- نقد و نظر ۲۱
- سیره مستمره عقلا و متشرعه ۲۲
- نقد و نظر ۲۲
- جمع بندی ۲۲
- ج: وجوب امر به معروف و نهی از منکر، عقلی است یا نقلی (سمعی)؟ ۲۲
۱. نقلی ۲۳
۲. عقلی ۲۳
- د: امر به معروف و نهی از منکر واجب عینی است یا کفایی؟ ۲۴
- ادله قائلین به وجوب کفایی ۲۵

۱. حصول غرض ۲۵
۲. آیه ۱۰۴ سوره آل عمران ۲۷
۳. روایت مسعده بن صدقه ۲۸
۴. سیره متشرعه ۲۹
- اما قائلین به وجوب عینی ۲۹
- الف. اصاله العینیه (اصل در وجوب عینی بودن است) ۲۹
- نقد و نظر ۳۰
- ب. ظهور آیات ۳۰
- ج. سنت ۳۱
- نقد و نظر ۳۱
- د. اقسام امر به معروف و نهی از منکر ۳۲
- ه. شرایط وجوب ۳۲
- دسته اول: شرایط مکلف (امر به معروف و ناهی از منکر) یا شرط وجوب ۳۳
- دسته دوم: شرایط فاعل منکر یا تارک معروف ۳۴
- و. مراتب امر به معروف و نهی از منکر ۳۵
- جمع بندی و نظر مقبول ۳۷
- گفتار دوم: انواع جاهل ۳۸
- پیش گفتار ۳۸
- الف. تقسیم جاهل از جهت چگونگی صفت جاهل ۳۸
- ب. تقسیم جاهل و جاهل از نظر حقیقت و مجاز بودن ۳۹

- ج. تقسیم جاهل باتوجه به شخص متصف به جهل ۴۰
- د. تقسیم جاهل از جهت سبب جهل ۴۱
- گفتار سوم: انواع حکم ۴۱
- الف: تقسیم حکم به واقعی و ظاهری ۴۱
- ب: تقسیم حکم به مولوی و ارشادی (اوامر مولوی و اوامر ارشادی) ۴۳
- ج: حکم تکلیفی و حکم وضعی ۴۴
- گفتار چهارم: انواع قاعده ۴۵
- الف: فرق قاعده اصولی و فقهی ۴۵
- ج: فرق بین قاعده فقهی و مسئله فقهی ۴۷
- گفتار پنجم: تقسیم بندی قواعد فقهی ۴۸
- ضرورت پژوهش در قواعد فقهی ۵۰
- جایگاه (قاعده فقهی ارشاد جاهل) در تقسیمات قواعد فقهی ۵۰

فصل دوم: بررسی فقهی قاعده ارشاد جاهل در احکام و موضوعات

- بخش اول: اقوال و ادله اثبات قاعده ارشاد جاهل در احکام ۵۴
- پیش گفتار ۵۴
- گفتار اول: اقوال ۵۵
- الف) اقوال فقها ۵۵
- خلاصه اقوال فقها ۶۵
- گفتار دوم: ادله قائلین به وجوب ارشاد جاهل در احکام ۶۶
- تقسیمات قواعد فقهی ۶۷

- ب: قواعد غیر ماثوره..... ۶۸
- الف: اهمیت تعلیم و ارشاد جاهل در آینه آیات ۷۱
- ب: اهمیت ارشاد دجاهل در آینه روایات ۷۸
- ج: ادله قائلین به وجوب (تعلیم و ارشاد جاهل در احکام) از آیات..... ۸۲
- نقد و نظر ۸۸
- نقد و نظر ۹۷
- د: ادله قائلین به "وجوب ارشاد جاهل در احکام" از روایات ۱۰۲
- نقد و نظر ۱۰۶
- اجماع ۱۱۱
- نقد و نظر ۱۱۵
- عقل (حکم عقل یا دلیل عقلی)..... ۱۱۷
- مقدمه..... ۱۱۷
- اعتبار عقل در آیات مبین قرآن حکیم ۱۱۷
- اعتبار عقل در آینه روایات..... ۱۱۷
- اعتبار عقل نزد علما..... ۱۱۷
- مقام اول، تعریف دلیل عقل..... ۱۱۸
- مقام دوم چگونگی حکم عقل ۱۱۸
- الف: حسن و قبح ذاتی افعال اختیاری انسان ۱۱۸
- ب: توان ادراک عقل حسن و قبح را..... ۱۱۸
- تقسیمات حکم عقل..... ۱۲۰

- ج: کل ما حکم به العقل حکم به الشرع ۱۲۰
- د: حجیت حکم عقل ۱۲۱
- نقد و نظر ۱۲۳
- نقد و نظر ۱۲۶
- جواب حلی از همه اینگونه اشکالات ۱۲۷
- قاعده لطف ۱۲۸
- بیان قاعده لطف ۱۲۹
- بیان صغری ۱۲۹
- اما عدم مانع ۱۳۱
- بیان کبری ۱۳۲
- بیان صغری ۱۳۳
- اشکال ۱۳۵
- جواب ۱۳۵
- نقد و نظر ۱۳۶
- و جواب دفع ضرر محتمل ۱۳۶
- بیان صغری ۱۳۶
- و جواب حفظ نظام ۱۳۸
- بیان صغری ۱۳۸
- بیان کبری ۱۳۹
- دلیل عقلی و جواب حفظ نظام ۱۳۹

۱۴۱ نقد و نظر
۱۴۴ بخش دوم: اقوال و ادله قاعده فقهی ارشاد جاهل در موضوعات
۱۴۴ گفتار اول: اقوال علما در حکم ارشاد جاهل در موضوعات
۱۴۴ الف. اقوال قائلین به وجوب ارشاد
۱۴۶ نقد و نظر
۱۴۸ نقد و نظر
۱۴۸ ب. اقوال قائلین به عدم وجوب اعلام و ارشاد جاهل در موضوعات
۱۵۴ مستثنیات عدم وجوب ارشاد
۱۵۵ گفتار دوم: ادله
۱۵۵ الف. ادله قائلین به وجوب ارشاد جاهل در موضوعات
۱۵۶ نقد و نظر
۱۵۶ تعاونوا علی البر و التقوی
۱۵۶ نقد و نظر
۱۵۷ تسبیب و اغراء
۱۵۸ نقد و نظر
۱۶۰ نقد و نظر
۱۶۱ ب. ادله قائلین به عدم وجوب ارشاد جاهل در موضوعات
۱۶۱ بیان تفصیلی ادله
۱۶۳ نقد و نظر
۱۶۵ ۴. اخبار باب

۱۶۵	خبر اول
۱۶۸	خبر دوم
۱۶۹	تحقیق رجال حدیث دوم
۱۷۱	نقد و نظر
۱۷۵	خبر سوم
۱۷۷	بررسی رجال حدیث
۱۷۸	نقد و نظر
۱۷۹	۱. وجوب
۱۸۰	۲. حرمت
۱۸۰	۳. کراهت
۱۸۰	۴. استحباب
۱۸۱	۵. اباحه

فصل سوم: فرق قاعده ارشاد با فریضه امر به معروف و نهی از منکر

۱۸۵	بخش اول: موضوع ارشاد جاهل
۱۸۵	گفتار اول: موضوع شناسی
۱۸۵	الف: اهمیت موضوع شناسی
۱۸۵	ب: حکم، موضوع، متعلق
۱۸۷	نقد و نظر
۱۸۹	گفتار دوم: اقوال و ادله فقها در بیان موضوع ارشاد جاهل
۱۸۹	اقوال علما و فقهاء در کتب فقهی

- ۱۹۰ اقوال علما در کتب اصولی
- ۱۹۱ نقد و نظر
- ۱۹۲ اشکال و جواب
- ۱۹۳ موضوع ارشاد جاهل از منظری دیگر
- ۱۹۶ بخش دوم: موضوع امر به معروف و نهی از منکر
- ۱۹۶ گفتار اول: اقوال و ادله
- ۱۹۶ نقد و نظر
- ۱۹۷ تاملی بیشتر در موضوع
- ۲۰۲ بخش سوم: نقاط اشتراک و افتراق ارشاد جاهل با امر به معروف و نهی از منکر
- ۲۰۲ گفتار اول: نقاط اشتراک
- ۲۰۲ الف: اشتراک در سنخیت
- ۲۰۲ ب: اشتراک در موضوع
- ۲۰۲ ج: اشتراک در حکم
- ۲۰۳ د: اشتراک در نوع و جوب
- ۲۰۳ ه: اشتراک در ادله
- ۲۰۳ گفتار دوم: نقاط افتراق
- ۲۰۳ الف. فرق در مورد (موضوع)
- ۲۰۳ ب. فرق در معنا
- ۲۰۴ ج. فرق در شیوه عمل
- ۲۰۴ د. فرق در ترتیب (رتبه)

۲۰۴ ه. فرق در ماثوره و اصطیادی بودن

۲۰۵ نکته

۲۰۷ خاتمه

۲۰۹ حسن ختام

۲۱۰ فهرست منابع

مقدمه

بیان مسئله (تبیین موضوع)

موضوع این رساله "بررسی قاعده فقهی ارشاد جاهل در احکام و موضوعات و فرق آن با فریضه امر به معروف و نهی از منکر" است. فراگرفتن اصول وقواعد هر علمی، و تشخیص و تمییز قواعد از یکدیگر به آموخته های عالم نظامی خاص می دهد. و توان استدلال و استنباط او را بالایی برد. و یافته های علمی او را مستند می سازد. (قاعده ارشاد جاهل) یکی از (قواعد فقهی) است که در استنباط احکام فقیه را یاری می کند. و از آنجا که این قاعده با فریضه امر به معروف و نهی از منکر شباهتها و نیز تفاوتهایی دارد و هر یک در فقه کاربرد خاص خود را دارد؛ لذا لازم است فرق این دو قاعده از هم دانسته شود، تا جایگاه و کاربرد هر یک از دیگری روشن گردد. بر این اساس موضوع این رساله (بررسی فقهی قاعده ارشاد جاهل و فرق آن با فریضه امر به معروف و نهی از منکر) است.

ضرورت تحقیق

حکمت آفرینش، رسیدن انسان به حیات طیبه (کمال) است. رسیدن به این هدف عالی در گرو عمل به احکام و معارف الهی اسلام است. و لازمه عمل به این معارف علم و آگاهی و شناخت آنهاست. و این آگاهی نیازمند بیان و ابلاغ است. ابلاغ از سوی خداوند حکیم به رسولش (وحی)^۱ و ابلاغ توسط پیامبر ﷺ به مردم (شریعت)^۲ و بیان توسط عالمان و آگاهان برای ناآگاهان (ارشاد جاهل)^۳ بر این اساس خداوند از عالمان پیمان گرفته که علوم و معارف الهی را برای

۱. آل عمران/۱۳۶ (هدایان للناس وهدی وموعظة للمتقین؛ این قرآن برای مردم بیانگروبرای پرهیزگاران هدایت است.)

؛ بقره/۱۵۹، ۱۸۷، ۲۱۹، ۲۲۱، ۲۳۰، ۲۴۲، ۲۶۶. ؛ نساء/۲۶؛ توبه/۱۱۵؛ نحل/۴۴ و ۶۴؛ نور/۱۸ و...

۲. ابراهیم/۴. (وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ رَّسُولٍ إِلَّا بِلِسَانٍ قَوْمِهِ لِيُبَيِّنَ لَهُمْ فَيُضِلَّ اللَّهُ مَنْ يَشَاءُ وَيَهْدِي مَنْ يَشَاءُ وَهُوَ الْعَزِيزُ الْحَكِيمُ)؛

نحل/۴۴ و ۶۴؛ زخرف/۶۳؛ مائده/۶۷ و...

۳. آل عمران/۱۸۷؛ بقره/۱۵۹؛ قصص/۸۷ و...

نا آگاهان بیان و آنان را ارشاد و راهنمایی کنند. لذا دین و حکمت و عقل و فطرت و وظیفه مهم ارشاد و هدایت رابه عهده و بردوش عالمان نهاده است. در فقه اسلام این وظیفه مهم با عنوان قاعده ارشاد جاهل شناخته شده است. اما پس از بیان و ابلاغ و هدایت و ارشاد اگر حریم حلال و حرام دین رعایت نشود، و ناکسانی با علم و عمد حریم دین و شریعت را رعایت نکنند این جا وظیفه مرزبانان دین حراست و پاسداری از حرمت دین است. و این فریضه بزرگ در اسلام به عنوان (امر به معروف و نهی از منکر)^۱ شناخته شده است.

از آنچه گذشت معلوم شد که مورد عمل به قاعده ارشاد جاهل جهل و ناآگاهی به حکم یا موضوع و بابه هر دو است. و لکن امر به معروف و نهی از منکر مربوط به جایی است که مکلف با علم و عمد معروفی را ترک و یا منکری را مرتکب شده و حریم حرمت دین را رعایت نمی کند. همان طور که در بیان موضوع گذشت بین این دو واجب شباهتها و تفاوتهایی وجود دارد. و هر یک احکام و شرایط و کاربردهای خاص خود را دارد. لذا لازم است هر یک جدا گانه بررسی شود. و فرقی آن دو از هم روشن گردد. گرچه در سراسر فقه اسلام و آثار فقهی علما و فقهای بزرگ هر یک از این دو فریضه در مورد خود به روشنی بیان شده، لکن با عنوان (قاعده فقهی ارشاد جاهل و فرقی آن با امر به معروف و نهی از منکر) کار مستقلی دیده نشده است. در صورتی که روشن شدن این موضوع آثار و فوائد زیادی در فقه دارد.

محدوده و قلمرو موضوع

از آنجا که در مسئله ارشاد روح عمل (موعظه حسنه) یعنی حس خیر خواهی و دلسوزی و انسان دوستی است؛ لذا دائره و قلمرو وسیعی را شامل می شود. لکن در فریضه امر به معروف و نهی

۱. آل عمران/ ۱۰۴ و ۱۱۰؛ لقمان/ ۱۷. (يَا بَنِيَّ أَقِمِ الصَّلَاةَ وَآمُرْ بِالْمَعْرُوفِ وَانْهَ عَنِ الْمُنْكَرِ وَأَصْبِرْ عَلَيَّ مَا أَصَابَكَ إِنَّ

ذَلِكَ مِنْ عَزْمِ الْأُمُورِ)

۲. نحل/ ۱۲۵. (ادْعُ إِلَى سَبِيلِ رَبِّكَ بِالْحُكْمَةِ وَالْمَوْعِظَةِ الْحَسَنَةِ وَجَادِلْهُمْ بِلُغَتِكَ هِيَ أَحْسَنُ إِنَّ رَبَّكَ هُوَ أَعْلَمُ بِمَنْ ضَلَّ عَنْ

سَبِيلِهِ وَهُوَ أَعْلَمُ بِالْمُهْتَدِينَ)

از منکر چون موضوع و محل ابتلاء آن علم و عمد و اصرار است؛ لذا محدوده و قلمرو کمتری را شامل است، که هر یک در جای خود مفصل بیان خواهد شد.

اهداف

تیین و برجسته نمودن قاعده (ارشاد جاهل) و اهمیت کاربرد آن در جوامع بشری .
بیان فوائد و آثار و نتایج کاربردی این قاعده در استنباط خصوصاً در فرهنگ و تعلیم و تربیت.
بیان شباهت های این فریضه با فریضه امر به معروف و نهی از منکر.
بیان فرق اساسی بین قاعده ارشاد جاهل با امر به معروف و نهی از منکر.
تعیین محدوده و قلمرو هر یک از این دو فریضه.
تیین و اثبات اهداف با دلایل و مستندات معتبر.

سؤال اصلی

مبانی و ادله قاعده فقهی ارشاد جاهل در احکام و موضوعات چیست ، و فرق آن با فریضه امر به معروف و نهی از منکر چه می باشد .

سؤالات فرعی

مقصود از قاعده ارشاد جاهل چیست؟
دلایل و مستندات قاعده ارشاد جاهل چیست؟
قلمرو و جوب ارشاد جاهل چیست؟ (تنها احکام است، یا اعم از احکام و موضوعات؟)
وجوه تشابه و افتراق قاعده ارشاد جاهل با امر به معروف و نهی از منکر چیست؟

سوالات فرعی تر

اقسام قواعد فقهیه کدام است؟
قاعده ارشاد جاهل از کدام قسم است؟
حکم ارشاد جاهل در موضوعات چیست؟
مستثنیات و جوب ارشاد چیست؟

فرضیه تحقیق

ارشاد جاهل یک قاعده فقهی است و گرچه شباهت هایی با امر به معروف و نهی از منکر دارد لکن تفاوت اساسی و جوهری با آن دارد.

این قاعده یکی از قواعد بسیار مهم است و نقش کلیدی و کارساز دارد هم در استنباط و اجتهاد و هم در حوزه تعلیم و تربیت عمومی جوامع انسانی.

محدوده این قاعده بسیار وسیع و عام و فراگیر است.

اگر جایگاه این قاعده به درستی شناخته شود و به آن عمل گردد تحولی شگرف در ترقی و تکامل علمی و اخلاقی و فرهنگی و تربیتی جامعه رخ خواهد داد.

دلایل محکم عقلی و نقلی بر اثبات و اهمیت این قاعده گواه است.

ارشاد جاهل در احکام واجب و در موضوعات مختلف است.

مورد اصلی ارشاد جاهل جاهل به حکم و در بعضی موارد جاهل به موضوع است.

مورد امر به معروف و نهی از منکر علم و عمد و اصرار مکلف است لذا قلمرو محدودتری دارد.

پیشینه تحقیق

گرچه در طول تاریخ قواعد فقهیه علما و فقهای بزرگ کثر الله امثالهم پیرامون قواعد فقهیه و تحقیق و بررسی آنها زحمات زیادی کشیده و آثار ارزنده ای رابه دنیای علم فقه ارائه نموده اند.

لکن در خصوص قاعده ارشاد جاهل و فرق آن با امر به معروف و نهی از منکر کار مستقلی انجام نشده است.^۱

گواه بر این مدعا تاریخ پر بار قواعد نگاری و آثار ارزنده موجود است. تا آنجا که به این قاعده به عنوان یک اصل و قاعده مسلم عمل و به آن استدلال شده است. (بدون نیاز به بحث و بررسی، گویا به وضوح آن و انهاده شده!) لذا در ابواب مختلف فقه مانند اجتهاد و تقلید، باب طهارت و نجاست، حرمت و حلیت و حتی در کتاب مکاسب محرمه در بیع ماء یا دهن متنجس

۱. ر.ک: ماخذشناسی قواعد فقهی

و در لابلاى ساير ابواب و مسائل فقهى از قاعده ابلاغ يا اعلام يا ارشاد جاهل استفاده شده است. لکن ما با تحقيق خود از پيشينيان كارى به صورت مستقل و كامل نيافتيم . آرى! در سال هاى اخير استاد على رضا اعرافى سلسله درس ها و مباحثى داشته است، تحت عنوان "فقه تربيتى" كه در ضمن آن فريضه امر به معروف و نهى از منكر را بسيار گسترده بحث و بررسى نموده اند و در لابلاى آن مباحث به تناسب فقه تربيتى از قاعده ارشاد يا تعليم جاهل و نيز قاعده هدايت و تربيت بحث شده است؛ لکن باز هم به صورت مستقل و همه جانبه نبوده است.^۱

و نيز در كتاب "الذريعه"^۲ آدرسى با اين عنوان موجود است: "تنبيه الغافل فى ارشاد الجاهل" فارسى. لکن با جستجوى بسيار زياد نسخه اى از آن را نيافتيم! حتى جستجو در لابلاى فهرست نسخ خطى كتابخانه آيت الله مرعشى نجفى (ره) و نيز جستجو در سايت كتابخانه ملي و مجلس هم نتيجه اى دربرنداشت!!

و نيز در دو اثر ارزنده: "الموسوعه الفقيه الميسره" و "موسوعه الفقه الاسلامى طبقا لمذهب اهل البيت عليه السلام" خلاصه اى از اين موضوع آمده است.

كاربرد تحقيق

بى ترديد در ميان تمام علوم اسلامى، فقه از اهميت و جايگاه والاى برخوردار بوده است. در ميان تمام دانش هاى كه براى شخص فقيه و مجتهد به عنوان راهكارها و علوم مقدمى استنباط لازم و ضرورى است، شناخت "قواعد فقيهيه" اهميت فوق العاده اى دارد. جايگاه قواعد فقيهيه در اجتهاد و استنباط احكام كمتر از قواعد اصول فقه نيست.

لذا فقهاى عظيم الشأن اسلام از ديرباز تاريخ فقه در عمليات استنباط و استخراج احكام به شناخت و دسته بندى و بررسى قواعد فقيهيه بسيار اهميت مى داده اند. هميشه تلاش آن ها بر

۱. رك: سايت موسسه اشراق و عرفان: www.eshragh-erfan.com

۲. الذريعه، ج ۲۰، ص ۱۸۳. (۲۴۹۷). مختصر البيان فى احكام النسوان، فارسى، شيخ محمد ولى ابن عبدالله الخرم آبادى المولد ۱۳۲۰، النهاوندى المسكن، الفه ۱۳۷۳، كما كتبه الينا وله "تنبيه الغافل فى ارشاد الجاهل" ايضا فارسى الفه ۱۳۷۲، و مر ذكر المؤلف فى (۹: ۱۲۸۰))

این بوده که مسائل فقه را تحت عناوین کلی (قاعده) درآورند و محدوده و کاربرد هر قاعده را ضابطه مند کنند.

قاعده ارشاد جاهل نیز یکی از قواعد فقهی است که در لابلای مباحث فقهی کرارا از آن استفاده شده است. مثلاً محقق یزدی (ره) در عروه آورده: "واجب است بازداشتن شخص بالغ و عاقل و عالم به حکم و موضوع، اگر روبرو به قبله، یا پشت به قبله بنشیند در حال قضاء حاجت، از باب نهی از منکر. کما این که واجب است ارشاد و راهنمایی او اگر کارش از روی جهل به حکم باشد "يجب ردع البالغ العاقل العالم بالحکم و الموضوع اذا استقبل القبلة او استدبرها حال التخلی - من باب نهی عن المنکر کما انه يجب ارشاده ان کان من جهة جهله بالحکم"^۱

آقا ضیاء عراقی در تعلیقه خود بر عروه برای اثبات یکی از مسائل اجتهاد و تقلید به قاعده "وجوب ارشاد جاهل" استناد کرده: «ذلک کذلک مع مخالفه اعتقاده لرأیه و الا فيجب عليه اعلامه ثانيه بتبدل رأیه من باب (وجوب ارشاد الجاهل فی الاحکام الکلیه) کما هو الظاهر من آیتی السؤال، و النفر و غیرها و ربما يدعی اجماعهم عليه ايضاً»^۲

حاصل این که اهمیت و ضرورت قواعد فقهیه بر هیچ اهل علمی پوشیده نیست. خصوصاً قاعده ارشاد جاهل که در تمام زوایای زندگی علمی و اجتماعی مسلمانان بلکه تمام جوامع انسانی خصوصاً در فضاهای تعلیم و تربیت ضرورتی حیاتی و اساسی دارد. کاربرد و عمل به ارشاد جاهل اثری شگرف در تحول و دگرگونی امور آموزشی و تربیتی و ترقی و تعالی جوامع انسانی می گزارد. تا آن جا که اگر به این واجب عمل شود اجتماع انسانی متحول میگردد. و سراسر خیر و سعادت و عاری از هرگونه جهل و ظلم و ستم خواهد شد، و همان مدینه فاضله ای که اسلام نوید آن را داده محقق خواهد شد.

لذا تبیین و برجسته کردن جایگاه علمی و ارزش تربیتی "قاعده ارشاد جاهل" ضرورت خاصی دارد. و عمل به فریضه امر به معروف و نهی از منکر، ضامن بقاء اسلام است.

۱. العروه الوثقی، ج ۱، ص ۳۱۲، مسئله ۱۵.

۲. تعلیقه علی العروه، آقا ضیاء العراقی، ص ۱۲.

قابل ذکر است که در بیانات فقها و علما از قاعده ارشاد جاهل گاه به "تعلیم جاهل" و گاه به "اعلام و تبلیغ" تعبیر شده؛ یعنی در احکام به تعلیم یا ارشاد، و در موضوعات به اعلام یا تبلیغ تعبیر آورده شده و نیز قاعده ارشاد، یا تعلیم، قرابت و نزدیکی خاصی دارد با قاعده "هدایت و تربیت و تزکیه"، همان طور که با فریضه "امر به معروف و نهی از منکر" دارد.

البته این سه قاعده تفاوت هایی نیز با هم دارند؛ اجمالا این که قاعده هدایت و تربیت از نظر رتبه بعد از قاعده ارشاد و تعلیم قرار دارد و مربوط به حوزه تربیت به معنای خاص است، و هدف آن جهت دادن انسان ها به سمت رعایت و التزام قلبی و عملی به معارف و مقررات دین است.^۱ (که در جای خاص خود بررسی خواهد شد.) اما امر به معروف و نهی از منکر در رتبه آخر قرار دارد و جنبه بازدارندگی دارد.

۱. برگرفته از درس فقه تربیتی، علیرضا اعرافی، ۹۱، ۶، ۲۹.